

Słownictwo gwarowe w hodowli zwierząt

Władysław Migdał, Łukasz Migdał

*Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie,
ul. Balicka 122, 30-149 Kraków*

Język narodowy (literacki) to wspólna, ponadregionalna odmiana języka powstałego w długotrwałym procesie na bazie gwar ludowych. Pomimo tego, że gwarą mówią głównie starsi mieszkańcy wsi, to kryje ona w sobie historię tej ziemi i jest kopalnią wiedzy. Wraz z odchodzeniem ludzi zamierają słowa, określenia, giną produkty. Należy zwrócić uwagę, że gwara nie jest gorszą, wstydliwą wersją języka ojczystego, której należy unikać, czy nawet wstydzić się jej. Gwara to „...*lamus a zarazem spichlerz języka literackiego i jako taki powinien być więcej ceniony, niż to się u nas dzieje*” (Aleksander Zaremba w książce „Stare pogodki gorolskie łódzkie”).

I chociaż wydawałoby się, że gwara i regionalizmy giną bezpowrotnie, to pojawiają się ludzie, którzy odnajdują te stare nazwy, określenia, opisy i przepisy przywracając je współczesności, a nazwy te zaczynają żyć swoim nowym życiem.

To zjawisko obserwujemy również w hodowli zwierząt. Lansowana od kilku lat europejska doktryna regionalistyczna, a szczególnie unijne projekty i programy pozwalają zachować wszystko to, co składa się na tzw. Małe Ojczyzny. Sądzymy, że gromadzone przez lata określenia gwarowe i regionalizmy zasługują na to, by je opublikować. Zdajemy sobie sprawę z tego, że niektóre z tych określeń mają szerszy zasięg niż podaliśmy lub dzisiaj już są nieznane na danym terenie.

❖ **Antoni Wielki św.** (17 stycznia) – oficjalny patron rzeźników, zwierząt domowych, ho-

dowców świń, wędliniarzy, truflarzy i truflarstwa. W ciągu wieków wzywano go podczas epidemii oraz chorób skórnych. Ku czci św. Antoniego Pustelnika wyrabiano krzyżki w formie tau. Ku jego czci poświęcano również ogień, by chronił bydło od zarazy zwanej "ogniem".

Fot. www.brewiarz.katolik.pl/czytelnia/swieci

- ❖ **asenterunek** (gwara dawna) – przegląd i rejestracja koni,
- ❖ **babuciek** (gwara śląska) – prosiak,
- ❖ **Baca** (gwara podhalańska) – starszy, główny pasterz owiec,
- ❖ **bałagula** (gwara lwowska) – furman,

- ❖ **bałory, bambry** (gwara poznańska) – gospodarze,
- ❖ **bamber** (gwara śląska) – gospodarz,
- ❖ **bierki** (gwara żywiecka) – owce, które nie zostały kotne,
- ❖ **bijanka** (gwara nadbużańska) – ręczne, drewniane urządzenie do wyrobu masła,
- ❖ **blonie** – wspólne pastwisko. Błonia krakowskie to rozległa łąka o powierzchni 48 ha, położona w Krakowie w pobliżu historycznego centrum. Historia Błoni sięga roku 1162, kiedy Jaksa z Miechowa, zamożny szlachcic, późniejszy założyciel zakonu bożogrobców podarował klasztorowi norbertanek łąkę między Zwierzyńcem a Łobzowem, by wyjednać sobie błogosławieństwo przed wyruszeniem na pielgrzymkę do Ziemi Świętej,
- ❖ **bojka** (gwara suwalska) – naczynie do ubijania masła,
- ❖ **bołcok** (Trzciana k. Bochni) – płytka studzienka do pojenia bydła,
- ❖ **bołek** (Nowy Kramsk) – samiec królika,
- ❖ **bołtun** (gwara suwalska) – zepsute jajko,
- ❖ **brakówka** (gwara śląska) – owca przeznaczona na chów,
- ❖ **brodło** (Trzciana k. Bochni) – wiata na słomę,
- ❖ **bronak, brunak** (gwara mazurska) – koń kasztan,
- ❖ **brówek** (gwara śląska) – prosiak, wieprzek,
- ❖ **bryndza** (gwara babiogórska) – miękki ser owczy,
- ❖ **brzук** (gwara góralska) – brzuch,
- ❖ **buchta, bucht** (gwara poznańska) – przegroda dla świń,
- ❖ **bunc, bundz** (gwara góralska) – twardy ser,
- ❖ **buhaj, byk, bujak, bujan, stadnik, ciołek, bula** – buhaj,
- ❖ **bugaj** (encyklopedia Krakowa) – buhaj, byk,
- ❖ **bycki** (gwara góralska) – byki, buhajki,
- ❖ **bydle, bydly** (gwara śląska) – wołowina,
- ❖ **bydlyncie** (gwara góralska) – cielę,
- ❖ **caban** (gwara staropolska) – owce i barany wołoskie,
- ❖ **cebrzyk (cybrzyk)** (gwara góralska) – drewniane naczynie do noszenia wody, pokarmu dla bydła lub pojenia bydła,
- ❖ **chabanina** (gwara poznańska, lwowska, krakowska) – byle jakie mięso,
- ❖ **chabaj** (gwara poznańska) – rzeźnik,
- ❖ **chabas** (Kębłowo) – mięso,
- ❖ **chabeta** (Kębłowo) – kiepski koń,
- ❖ **chadziaj** (gwara skrzyszewska) – bogaty gospodarz,
- ❖ **chlapotka** (gwara niedźwiedzka) – zepsute jajko,
- ❖ **chwośt** (gwara śląska) – ogon,
- ❖ **chypa** (Kębłowo) – kiepska krowa,
- ❖ **cicie** (gwara żywiecka) – krowy,
- ❖ **ciela** (gwara śląska) – cielę, cielak,
- ❖ **cielok** (gwara śląska) – cielę,
- ❖ **cielycka** (gwara niedźwiedzka) – jałówka,
- ❖ **cija** (gwara babiogórska) – koza,
- ❖ **ciołek** (Żarówka, Podkarpackie) – młody byczek,
- ❖ **corek** (gwara śląska) – kojec na kury,
- ❖ **corek** (gwara Sidziny) – zagroda w stajni dla drobnych zwierząt,
- ❖ **cug** (gwara staropolska) – zaprzęg konny,
- ❖ **cukac** (gwara niedźwiedzka) – koń który zatrzymuje się pod górę,
- ❖ **cyga** (gwara poznańska, Nowy Kramsk) – koza,
- ❖ **czabany** (gwara staropolska) – woły podolskie,
- ❖ **czernina** (gwara staropolska, kaszubska) – polewka z „*juszki – krwi*” prosięcia, gęsi lub kaczkę, zagotowana z kawałkami prosięcia, „*dróbkami*”, kluskami i śliwkami lub suszonymi gruszkami. Dla smaku dodawano do czerniny: pieprz, imbir, cynamon, goździki i sok wiśniowy. Była to polewka niegdyś popularna i ulubiona zarówno na stołach panów, szlachty średniej, zagrodowej i mniejszych kmieci. Gdy chciano zalotnikowi dać do zrozumienia, że nie otrzyma ręki panny, gdy przyjechał do jej domu, podawano na obiad czerninę,
- ❖ **czoban** (gwara staropolska, z tureckiego) – pasterz,
- ❖ **czyny** (Niedźwiada, gwar bocheńska) – słoma pocięta podczas młocki,
- ❖ **deptanie** (gwara mazurska) – okres godowy ptaków domowych (gęsi, kaczek),
- ❖ **dreptak** (gwara warszawska) – koń,
- ❖ **drygant** (gwara mazurska) – ogier,
- ❖ **ducka** (gwara krakowska) – koszyk; w ducce – dużo,
- ❖ **działać** (gwara śląska) – robić masło,
- ❖ **dzwierz** (gwara góralska) – zwierzę,
- ❖ **fasa** (z niem. – *das Fass*) – drewniane naczynie, najczęściej wykonane z dębowych,

- bukowych, lub sosnowych klepek spiętych obęczkami z bednarki stalowej, a w starszych fasach z leszczyny. Swoim kształtem przypominało beczkę, posiadało jednak tylko jedno dno w szerszym końcu, na którym stało pionowo. Fas używano do przechowywania artykułów spożywczych, m.in. rozlewania wina. W mniejszych fasach, zwanych faskami, przechowywano masło, stąd w języku polskim pojawił się czasownik fasować lub zafasować,
- ❖ **faska** (gwara nadbużańska) – pojemnik do przechowywania mięsa,
 - ❖ **ferula** (gwara podhalańska) – mieszało do mleka,
 - ❖ **fuła, fafuła** (gwara śląska) – gęsta potrawa sporządzona z kaszy, podawana trzodzie chlewnej,
 - ❖ **furman** (gwara krakowska) – kierujący furmanką,
 - ❖ **fus** (gwara mazowiecka) – knur,
 - ❖ **futer** (gwara mazurska, gwara śląska) – karma, pokarm dla zwierząt,
 - ❖ **futować** (gwara bocheńska, Kębłowo, gwara śląska) – karmić, żywić (zwierzęta),
 - ❖ **gadżina** (Trzciana k. Bochni) – zwierzęta domowe,
 - ❖ **gadżina** (gwara śląska) – zwierzęta domowe, drób,
 - ❖ **gadżina** (gwara z Chechła) – drób,
 - ❖ **gajor** (gwara gnieźnieńska) – gąsior,
 - ❖ **gawiedź** (gwara śląska) – drób,
 - ❖ **gbur** (gwara mazurska) – bogaty rolnik,
 - ❖ **gensy** (gwara mazurska) – gęsi,
 - ❖ **gęś świętomarcińska** (staropolskie) – gęsiną na półmiskach, z okazji św. Marcina (24 października). Był to patron pasterzy i gęsiarek – biskup Rzymu, ukrył się wśród gęsi, gdy chciano wybrać go papieżem, a gdy nim został, w czasie głodu kazał piec gęsi uznawane za heroiny – ochroniły Rzym,
 - ❖ **gielet** (gwara babiogórska) – naczynie do dojenia owiec,
 - ❖ **gielta** (gwara góralska) – naczynie drewniane,
 - ❖ **głuchoń** (gwara podhalańska) – głuszec,
 - ❖ **gnojok, gnojek** (gwara śląska) – miejsce na obornik, gnojownik, gnój,
 - ❖ **gnój** (gwara bocheńska, gwara góralska) – obornik,
 - ❖ **gomółka** (staropolskie, Grabowiec) – jeden z odwiecznych w Polsce sposobów przyrządzenia sera w kształcie osełek, o którym pisze ks. Kluk: „w serwatce przegotowanej znajdzie się zawsze twaróg, z którego porobią się gomółki na rozchód pospolity”,
 - ❖ **gowiedź** (gwara śląska) – ptactwo domowe,
 - ❖ **grónt** (gwara śląska) – gospodarstwo rolne,
 - ❖ **grzebień** (gwara warszawska) – rolnik,
 - ❖ **gulon** (gwara mazurska) – indyk,
 - ❖ **guła** (gwara poznańska) – indyczka,
 - ❖ **gularz** (gwara poznańska) – indyk,
 - ❖ **gunszczok** (gwara poznańska) – młoda gęś,
 - ❖ **gusiok** (gwara śląska) – prosiak,
 - ❖ **guski** (gwara mazurska) – młode gęsi,
 - ❖ **gulosz** – indyk,
 - ❖ **guś** (Nowy Kramsk) – gęś,
 - ❖ **gzika** (gwara poznańska) – ser,
 - ❖ **hałskijza** (gwara śląska) – ser domowy z kminkiem,
 - ❖ **harbata po góralsku** (gwara góralska) – herbata z wódką,
 - ❖ **harbata po zbójnicku** (gwara góralska) – herbata ze spirytusem,
 - ❖ **hazok** (gwara śląska) – zajac,
 - ❖ **hołoble** (gwara nadbużańska) – dyszle boczne w wozie konnym,
 - ❖ **honielnik** (gwara babiogórska) – pomocnik pasterzy,
 - ❖ „**hruby**” **gazda** (gwara góralska) – bogaty, szanowany, poważany gospodarz, gazda,
 - ❖ **hyndyczka** (gwara śląska) – indyczka,
 - ❖ **hyndyk** (gwara śląska) – indyk,
 - ❖ **huka się, huka, uka, huczy, huczy się, locha się, łacha się, recha się, rechce, knuruje, knarzeje, ryka się, rucze, rycze, kiernozuje, roluje, goni się, chce do knura, kiernozi, łuka się, ucha się, huczy się, hukaje, rechta się, ruka, pogania się, rezuje, kierduje, fuka się, krechce, biega się, haka się, bacha się, szumi, lata, pędzi się, gynuje** – ruja u lochy,
 - ❖ „**iść na sochaczki**” – powiedzenie gospodyń krakowskich, co znaczyło „Iść kupować tańsze mięso od kijaków na Kazimierzu” (od socha – drag, kij),
 - ❖ **jałoszka** (gwara mazurska, Kębłowo) – jałówka,
 - ❖ **jałowica** (gwara żywiecka) – nie cielna krowa,
 - ❖ **jarka** (gwara babiogórska) – owca, która nie miała młodych,

- ❖ **jarzembato (kokoszka)** (gwara mazurska) – pstrokata (kokoszka),
- ❖ **jarzmo** (Trzciana k. Bochni) – uprzęż dla krowy,
- ❖ **jaśla** (gwara śląska) – drabinka do zakładania siana,
- ❖ **jata, jatka** – buda kupiecka, kuczka, szopka, zwykle z desek, zawsze z daszkiem, często bez ścian. Na Rusi „jatka” nazywano namiot kupiecki,
- ❖ **jatka** (Trzciana k. Bochni) – sklep mięsny,
- ❖ **jatki** – miejsce, gdzie w średniowieczu sprzedawano mięso z uboju. Jatki powstawały od końca XII wieku wraz z wykształceniem się specjalizacji handlowej. Były to kramy rzeźnicze zwane z łaciny *macellum* lub *mensa carnificium* (**ława rzeźnicza**). Być może początkowo były ruchomymi budami, na co wskazywałaby polska nazwa, której rdzeń „*ja*” ma podobno związek z *jachać* – jechać. Nazwa *macellum* była stosowana także do innych kramów, stąd bywały np. jatki piekarskie, kowalskie i szewskie. Późniejsze kramy z bud przekształciły się niekiedy w rozbudowane domy kupieckie,
- ❖ **jaźwiec** (Żarówka, Podkarpackie) – borsuk,
- ❖ **jendyk** (gwara suwalska) – indyk,
- ❖ **jojcorka** (gwara z Chechła) – kobieta sprzedająca jajka,
- ❖ **jorka** (gwara góralska) – młoda owca,
- ❖ **jucha** (gwara myśliwska, mazurska) – krew,
- ❖ **Jucha, juszka, jusznik, polewka** (gwara staropolska) – zupa z krwi, czernina, szary barszcz. Do przysmaków staropolskich należały: „*geś w czarnej jusze uwarzona*,” „*mięsa w różnych juchach przyprawione*”,
- ❖ **juhas** (gwara podhalańska) – pasterz owiec,
- ❖ **juhas** (gwara babiogórska) – pomocnik bacy,
- ❖ **kaban** (gwara lwowska) – wieprz,
- ❖ **kaban** (gwara poznańska, nadbużańska) – wieprz, świnia,
- ❖ **kabanina** (gwara nadbużańska, gwara, białostocka) – wieprzowina,
- ❖ **kaczyca** (gwara śląska) – kaczka,
- ❖ **kaczuk** (gwara suwalska) – kaczka,
- ❖ **kalymba** (gwara śląska) – krowa,
- ❖ **kalapata** (Żarówka, Podkarpackie) – krowa która bodzie,
- ❖ **kanka, kana** (gwara gnieźnieńska, gwara mazurska) – naczynie do mleka,
- ❖ **kanka** (gwara góralska) – dzbanek na mleko,
- ❖ **karpieł** (gwara krakowska) – brukiew,
- ❖ **kidać** (gwara babiogórska) – wyrzucać obornik,
- ❖ **kiejza** (gwara mazurska) – ser (gotowany),
- ❖ **kiendziuk** (gwara białostocka) – flaki,
- ❖ **kierda** (gwara poznańska) – wieprz,
- ❖ **kiernoz** (gwara mazurska, gwara krakowska, Żarówka – Podkarpackie) – młody knur,
- ❖ **kierdel** (gwara babiogórska) – stado owiec,
- ❖ **kierzodka** (Drużbice, łódzkie) – masielnica,
- ❖ **kierzynka** (Kębłowo) – maselnica,
- ❖ **kijacy** – rzeźnicy konkurujący z krakowskim cechem rzeźników. Zamieszkiwali podkrakowskie wsie na prawym brzegu Wisły (Piaski Wielkie, Jugowice, Łagiewniki, Płaszów, Rajsko). Dostarczali tanie mięso do Krakowa, na Kazimierz i na wawelski dwór. Król Kazimierz Wielki poluzował ściśle przepisy i wydał dokument, na mocy którego Kijacy piaszczańscy mieli prawo sprzedawać swoje wyroby w Krakowie. Kijacy mogli oficjalnie sprzedawać mięso na rynku kazimierskim w każdą sobotę od św. Bartłomieja (24 sierpnia) do Trzech Króli (6 stycznia) – stąd rynek kazimierski stał się wolnicą. Przywilej Stefana Batorego, powtórzony następnie przez Zygmunta III Wazę, uczynił z Kijaków oficjalnych dostawców mięsa na potrzeby dworu. Z ich dziejami związane są dawne legendy i tradycje, które zanikły dopiero po II wojnie światowej. Ludzie odziani w „...*Sukmanę granatową z wypustką karmazynową, przy tem zielony pas i czapkę kształtniejszą w zimie barankiem obszytą...*”. Kij u kijaków stał się nieodłącznym elementem stroju, był tym, czym dla szlachcica szabla. Gdy kijak brał woły od hodowcy na kredyt, zastawiał swój kij i nikt nie wątpił, że dług ureguluje,
- ❖ **kijacka kiełbasa** – wędlina wytwarzana z najprzedniejszego mięsa różnych gatunków, rozdrabnianego ciężkimi, szerokimi mieczami. Ścisłą tajemnicą otaczano zestaw ziół, którymi zaprawiano i peklowano masę mięsną oraz drewno, którego dym wędził kiełbasę. Podobnie konserwowano i zaprawiano szynki czy słoninę,
- ❖ **kipa** (gwara mazurska) – kosz wiklinowy z uchwytnymi, używany do przenoszenia ob-

- roku dla koni,
- ❖ **kierzonka** (Drużbice, gwara łódzka) – maselnica, przyrząd do robienia masła,
 - ❖ **kisle mleko** (gwara białostocka) – mleko zsiadłe,
 - ❖ **kiszka** (gwara śląska) – zsiadłe mleko, kwaśne mleko,
 - ❖ **kińdziuk** (gwara suwalska) – żołądek,
 - ❖ **kiziak, kiziaczek** (gwara suwalska) – żrebak,
 - ❖ **kiziok** (gwara mazurska) – żrebak,
 - ❖ **kiżlak** (gwara mazurska) – żrebak,
 - ❖ **kizenka** (gwara kujawska, lubawska, Warmia i Mazury) – maselnica, przyrząd do robienia masła,
 - ❖ **klag** – (gwara babiogórska) – podpuszczka z żołądka cielęcego (słowo pochodzenia wołoskiego),
 - ❖ **klaganie** – proces wytrącania białka z mleka. Tradycyjny wyrób sera zaczyna się po wydojeniu owiec. Do ciepłego mleka, które ma naturalną temperaturę około 36°C dodaje się podpuszczkę – enzym trawienny, składnik soku żołądkowego, powodujący ścinanie się białka w mleku i wytrącenie masy serowej. Przez wieki bacowie używali naturalnej podpuszczki z żołądków cieląt mlecznych. Żołądek rozcinali, starannie płukali, solili i po zasyciu suszyli. Potem, w miarę potrzeby, odkrawali po kawałku i moczyli przez dobę w przegotowanej ostudzonej wodzie. Przeceadzony przez szmatkę płyn stanowił gotową do użycia podpuszczkę – w gwarze pasterskiej: **klag**. Współcześnie podpuszczkę robi się z gotowych preparatów w postaci proszku, który rozpuszcza się w wodzie, ale proces wytrącania białka z mleka po dziś dzień określa się jako klaganie,
 - ❖ **klempa** (gwara mazurska) – krowa,
 - ❖ **klepka masła** (Kębłowo) – miarka masła,
 - ❖ **klogać** (gwara góralska) – wytrącać ser z owczego mleka podgrzewanego nad ogniskiem w baczce,
 - ❖ **kluka** (gwara mazurska) – kwoka,
 - ❖ **klympa** (gwara poznańska) – krowa,
 - ❖ **kleklet** (gwara poznańska) – kogut,
 - ❖ **klócić masło** (Trzciana k. Bochni, gwara śląska) – wyrabiać, ubijać masło,
 - ❖ **koban** (gwara góralska) – wieprz,
 - ❖ **kobylitka** (gwara śląska) – koziołek,
 - ❖ **kociniec** (gwara babiogórska) – miejsce w oborze dla drobiu,
 - ❖ **kokos** (gwara mazurska) – kura,
 - ❖ **kokoszka** (gwara kaszubska) – dorodna kura, nioska,
 - ❖ **kokot** (gwara śląska) – indyk,
 - ❖ **kokot** (gwara poznańska, gwara śląska) – kogut,
 - ❖ **koktucha** (gwara suwalska) – kwoka,
 - ❖ **koliba** (gwara babiogórska) – przenośny szałas, nocowali w nim pasterze,
 - ❖ **konewa** (gwara żywiecka) – naczynie drewniane z uchem do zlewania mleka,
 - ❖ **konielnik** (gwara góralska) – pomocnik pasterza,
 - ❖ **kopla** (gwara śląska) – łąka dla bydła,
 - ❖ **kormik** (gwara żędowicka) – wieprzek, tucznik,
 - ❖ **kornuta** (gwara babiogórska) – rogata owca,
 - ❖ **kosor** (gwara żywiecka) – zagroda dla owiec,
 - ❖ **koszar** (gwara babiogórska) – zagroda dla owiec,
 - ❖ **kowany koń** (gwara mazurska) – podkuty koń,
 - ❖ „*kozdy biere swoje...*” (gwara podhalańska) – od niepamiętnych czasów bacowie, podbacowie, juhasi i honielnicy wynajmowani byli przez wsie lub grupy gospodarzy. Powierzano im wypas owiec, często na dość odległych pastwiskach, w górach ponad granicą lasu, na polanach śródleśnych lub na wysokogórskich halach. Wszelkie umowy między bacami i gospodarzami zawierano ustnie. Tak też dokonywano wszelkich rozliczeń. Kończący się 29 września wypas i redyk jesienny był dla góralskich społeczności równie wielką uroczystością, jak wiosenne wyjście owiec na hale. Na halach gaszono watry i żegnano się z szałasami, oporzadzając je tak, by przetrwały zimę i mogły posłużyć za schronienie w kolejnym sezonie wypasów. W dniu świętego Michała Archanioła takie śpiewy pasterskie niosły się od hal;
*”...Ej! Łowiecki piykne
 Nie syćkieście moje
 Przyset Świnty Michoł
 Kozdy biere swoje...”*
 - ❖ **koziczka** (gwara żędowicka) – kózka,
 - ❖ **kreple** (gwara babiogórska) – szczotki do czesania wełny,

- ❖ **kruźlik** (gwara babiogórska) – naczynie do przechowywania masła,
- ❖ **krypa** (gwara mazurska) – żłób, koryto; pojemnik drewniany służący do karmienia krów i koni,
- ❖ **krzesiste mleko** (gwara mazurska) – zsiadłe mleko,
- ❖ **kuca** (gwara żywiecka) – drewniana budowla na hali, w której gospodarza mieszka wraz z inwentarzem,
- ❖ **kucza** (gwara nadbużańska) – kojec dla świń,
- ❖ **kukoska** (gwara suwalska) – kura,
- ❖ **kulbaka** (gwara Warmii i Mazur) – locha (maciora),
- ❖ **kump** (gwara suwalska) – szynka,
- ❖ **kumpiak** (gwara suwalska) – golonka,
- ❖ **kur, psiejok** (gwara mazurska) – kogut,
- ❖ **kurcocie** (gwara podhalańska) – kurczak,
- ❖ **kurcacki** (gwara mazurska) – kurczaki,
- ❖ **kurnuty** (gwara żywiecka) – bezrogie owce,
- ❖ **kurzaja** (Żarówka, Podkarpackie) – kura nie znosząca jajek,
- ❖ **kurzik** (gwara śląska) – młoda kura,
- ❖ **kurzisko** (gwara śląska) – kura,
- ❖ **kwaki** (gwara babiogórska) – karpiele,
- ❖ **kwap** (gwara poznańska) – puch,
- ❖ **lacno krowa** (gwara Sidziny) – nie napaśniona krowa,
- ❖ **latowanie** (gwara mazurska) – okres godowy krów,
- ❖ **lesice** (gwara śląska) – drabinka do przegrodzenia owiec,
- ❖ **lulka** (gwara mazurska) – jałówka,
- ❖ **luźnik** (gwara mazurska) – chłop bez gospodarstwa, najmujący się do pracy,
- ❖ **łokrasa** (Kębłowo) – słonina,
- ❖ **łomasta** (gwara śląska) – masło lub smalec na chlebie,
- ❖ **łoszkubiny** (gwara żądowicka) – skubanie pierza,
- ❖ **majątkarz** (gwara mazurska) – bogaty gospodarz,
- ❖ **majenie** (Grabowiec) – zakładanie krowom wianków na rogi,
- ❖ **manicka (maśnicka)** (gwara góralska) – maselnica, przyrząd do robienia masła,
- ❖ **masłobojka** (gwara białostocka) – maselnica, przyrząd do ubijania masła,
- ❖ **masny** (gwara góralska, gwara żądowicka, gwara lwowska) – tłusty,
- ❖ **masorz** (gwara śląska) – rzeźnik,
- ❖ **maśloka** (gwara żądowicka) – maślanka,
- ❖ **maśnicka** (gwara podhalańska, Trzciana k. Bochni) – naczynie do wyrobu masła,
- ❖ **maśniczka** (gwara żądowicka, Grabowiec) – naczynie do wyrobu masła,
- ❖ **maźniczka** (gwara z Chechła) – przyrząd do ubijania masła,
- ❖ **mečka** (gwara skrzyszewska) – krowa; wyraz pochodzący od czasownika *muczeć*,
- ❖ **mečko** (Nowy Kramsk) – cielak,
- ❖ **miorka** (gwara góralska) – koszyk do przenoszenia owsa,
- ❖ **misiarz, misarz, miszarz, micharz, miśkarz, miskarz, miszkarz, misiek, misek, miszek, misiarek, misarek, miszarek, miśnik, misznik, miśkar, miszkar, michar, niasiarz, nich, nisarz, mnicharz, mniszek, mnich, mnichar, kastrovník, kajstrownik, kajstracz, kastrator, węgrzyn, węgiér, charasznik, charaszaj, charaszajko, charaszotnik, wałasznik, wałachar, wałachaj, wałaszajnik, krasak, krasarz, kraszajnik, czyściciel, ogiernik, wycinar, felczer, tircarc, wałach** – człowiek zajmujący się kastrowaniem zwierząt,
- ❖ **miśkos** (gwara sułkowska) – człowiek przeprowadzający kastrację np. knurków,
- ❖ **młostek** (gwara poznańska) – kamienny garnek do mleka, śmietany, ogórków,
- ❖ **morzysko** (weterynaryjna, gwara babiogórska) – kolka u zwierząt,
- ❖ **mrażnica** (gwara babiogórska) – zagroda dla owiec z drzew iglastych,
- ❖ **mrośnica** (gwara góralska) – zagroda dla bydła,
- ❖ **mučlik** (gwara śląska) – cielak,
- ❖ **mučka** (gwara suwalska) – krowa,
- ❖ **niuda** (gwara poznańska) – świnia,
- ❖ **obdza** (gwara mazurska) – łańcuch do palikowania krów,
- ❖ **obejście** (gwara mazurska) – podwórze,
- ❖ **obielić zająca lub królika** (gwara łowiecka) – ściągać skórę,
- ❖ **obile** (gwara śląska) – zboże,
- ❖ **obora** (gwara mazurska) – podwórze gospodarskie z budynkami,
- ❖ **ochłap** (gwara warszawska) – mięso,
- ❖ **odbywać krowy** (gwara śląska) – dawać jeść krowom,
- ❖ **ogier, oger, drygant, hengst, yinks** – ogier,

- ❖ **okólnik** (Grabowiec) – obejście gospodar-
skie,
- ❖ **opołka (łopołka)** (gwara z Chechła) – pół-
okrągłe naczynie zrobione z korzeni drzew,
służące w gospodarstwie do noszenia
sieczeni,
- ❖ **ospa** (Trzciana k. Bochni) – śruta dla zwie-
rząt,
- ❖ **osod (łozesod, łossod)** (gwara góralska) –
bacowie schodzący z gór wraz z jesiennym
redykem, kierdlem owiec,
- ❖ **osucie** (gwara śląska) – pasza, śruta,
- ❖ **otawa** (gwara nadbużańska, gwara biało-
stocka) – drugi pokos trawy,
- ❖ **owiynzina, łowiynzina** (gwara żędowicka)
– wołowina,
- ❖ **pacię** (gwara lwowska) – mała świnia,
prosiak,
- ❖ **paciuk** (gwara lwowska) – świnia,
- ❖ **padlina** (gwara gnieźnieńska) – mięso,
- ❖ **panpón** (gwara śląska) – bogaty chłop,
- ❖ **parszuk** (gwara nadbużańska, gwara biało-
stocka) – świnia, prosię,
- ❖ **pascęki, pascoki, (paszczęki, paszczuki)**
(gwara suwalska) – szczęki,
- ❖ **pasieka** (Trzciana k. Bochni) – zagroda dla
koi,
- ❖ **pasionek** (gwara śląska, babiogórska) –
pastwisko,
- ❖ **pastwa** (gwara mazurska) – pasza dla zwie-
rząt,
- ❖ **paterajka** (Kębłowo) – drobne gospodar-
stwo,
- ❖ **patyk** (gwara poznańska) – zagroda w chle-
wie,
- ❖ **patyk** (Kębłowo, gwara gnieźnieńska) –
chlewik,
- ❖ **piechota** (gwara gnieźnieńska) – drób,
ptactwo domowe,
- ❖ **piejok** (Trzciana k. Bochni) – kogut,
- ❖ **pietuch** (gwara nadbużańska, gwara biało-
stocka) – kogut,
- ❖ **pilynta** (gwara żędowicka) – gąski,
- ❖ „płony” **gazda** (gwara góralska) – mniej
zasobny, mniej poważany gospodarz,
- ❖ **pomaska** (Warmia, Mazury) – masło,
- ❖ **posztrejować** (gwara mazurska) – zmieniać
ściółkę zwierzętom,
- ❖ **powążka** (gwara z Chechła) – szmatka do
cedzenia mleka,
- ❖ **powilczata** (gwara żywiecka) – kura zacho-
wująca się jak kogut,
- ❖ **powonska** (gwara babiogórska) – ściereczka
lniana do odcędzania mleka,
- ❖ **półkoski** (gwara babiogórska) – wóz
z wikliną wplataną w drabiny wozu,
- ❖ **praska** (gwara z Chechła) – dwie skręcone
deski do wyciskania sera,
- ❖ **prosia** (gwara żędowicka) – prosię,
- ❖ **proszczak, proszczok** (gwara poznańska) –
prosiak,
- ❖ **przegon** (gwara z Chechła) – droga, którą
przeganiają bydło,
- ❖ **przychówek** (gwara gnieźnieńska) – młode
zwierzęta,
- ❖ **przyścionki** (gwara babiogórska) – przejście
między oborą a domem,
- ❖ **przytrzędka** (gwara nadbużańska) – po-
mocnik kierownika stada krów, naczelnego
pastucha,
- ❖ **psiejok** (gwara mazurska) – kogut,
- ❖ **psuj** (bocheńskie) – koń który nie chce
ciągnąć,
- ❖ **puciero** (gwara góralska) – drewniane na-
czynie do kwaszenia mleka,
- ❖ **puciera** (gwara żywiecka, babiogórska) –
naczynie drewniane, dębane, do przecho-
wywania słoniny, bryndzy, a także pozosta-
łość z mleka po sporządzeniu serów, naczy-
nie do kwaszenia mleka,
- ❖ **pultok** (gwara żędowicka, śląska, Żory) –
indyk,
- ❖ **puta** (Warmia i Mazury) – indyczka,
- ❖ **putnia** (gwara babiogórska) – konewka,
- ❖ **pyjdy** (gwara babiogórska) – nosidła do
wiader, służyły do przynoszenia wody,
- ❖ **rajtować** (gwara żędowicka) – jeździć
konno,
- ❖ **raba** (gwara ziemi chełmińskiej i dobrzyń-
skiej) – locha, maciora,
- ❖ **rapa** (Żarówka, Podkarpackie) – noga
u zwierzęcia,
- ❖ **redyk** (gwara babiogórska) – spędzanie
owiec z hal,
- ❖ **redykołka** (gwara góralska) – „młodsza
siostra” oscypka wpisana w październiku
2005 r. na Listę Produktów Tradycyjnych,
przybierająca różne kształty, najczęściej:
małych wrzecion, parzenic, serc lub zwie-
rzątek (niedźwiadki, jelonki, psy, kogucicki,
wiewiórki itp.). Bacowie częstowali nią
(podobnie jak i żentycą) odwiedzających

szafasy gazdów – właścicieli pasionych owiec, a także zapuszczających się na hale turystów.

Nie sprzedawano jej, lecz... „rozdawano, zawsze w parach (po 2 sztuki) – taki był obyczaj. Szanujący się baca, przychodząc na osod (łozesod, łossod), musiał mieć za pazuchą i w torbie bacowskiej odpowiednią ilość redykołek, by móc nimi obdarować nie tylko gazdżiny i gazdów odbierających na osodzie owce, ale także dzieci”.

- ❖ **rentowne** (Warmia i Mazury) – wołowina,
- ❖ **rentozina** (gwara mazurska) – wołowina,
- ❖ **robactwo** (gwara mazurska) – ptactwo domowe,
- ❖ **Roch, św.** – chroniący przed zarazą. Z dniem św. Rocha związane są przysłowia ludowe: „Na św. Rocha w stodole groch”, „Od św. Rocha na polu socho”. Oskar Kolberg pisze, że w XIX wieku w wielu okolicach w dzień św. Rocha gromadzono bydło przed kościołem, by je kapłan pobłogosławił. „Gdzieniedzie przepędza się bydło przez ogień, by nie chorowało. Ogień zapala się pocieraniem drewna o drewno” (Dzieła wszystkie, t. 24, s.187 i t.27, s.138),
- ❖ **rozkoń** (Trzciana k. Bochni) – koniczyna,
- ❖ **rókle** (gwara mazurska) – buraki,
- ❖ **rżanka** (gwara mazurska) – słoma żytnia,
- ❖ **rżysko** (Trzciana k. Bochni) – ściernisko,
- ❖ **sąsiek** (gwara bocheńska) – przegrody na zboże w spichlerzu,
- ❖ **siara** – łuste i pożywne mleko od krowy po wycieleniu,
- ❖ **sieckarnia** (gwara bocheńska) – urządzenie do cięcia słomy,
- ❖ **siedlok** (gwara śląska) – rolnik,
- ❖ **simel** (gwara żywiecka) – siwy koń,
- ❖ **skierdź** (gwara suwalska) – pastuch-pedagog, tj. pastuch, który wiosną, latem i jesienią na pastwisku, a zimą chodząc po domach uczył dzieci pisać i czytać. Słowo pochodzi z języka litewskiego, oznacza pastucha, ale w parafii wigierskiej i sąsiednich oznaczało właśnie coś więcej,
- ❖ **skopiec** (gwara góralska) – drewniane wiadro przeznaczone do udoju krów,
- ❖ **skłopiec** (gwara góralska) – wiaderko do mleka,
- ❖ **skopek** (gwara z Chechła) – wiadro do dojenia krów,
- ❖ **skopowina** (gwara poznańska, Warmia i Mazury) – baranina,
- ❖ **skorkorz** (gwara żędowicka) – skupujący skórki królicze po domach,
- ❖ **skrom** (gwara góralska) – tłuszcz,
- ❖ **skrzecki** (gwara mazurska) – skwarki ze słoniną,
- ❖ **skrzyczki** (Kębłowo) – skwarki,
- ❖ **sobnioki** (gwara góralska) – sanie do wożenia nawozu w zimie,
- ❖ **sosiek** (gwara góralska) – skrzynia na zboże,
- ❖ **strąg** (gwara babiogórska) – spędzanie owiec do udoju,
- ❖ **styra** (gwara babiogórska) – owca hermafrodyta,
- ❖ **stwory** (gwara gnieźnieńska) – zwierzęta,
- ❖ **suchna** (gwara nadbużańska) – owca,
- ❖ **szafas** (gwara babiogórska) – pomieszczenie dla pasterzy,
- ❖ **szkopiec, szkopek** (gwara śląska) – naczynie na mleko,
- ❖ **szkubaczki** (gwara śląska) – darcie pierza,
- ❖ **szlachtus** (gwara poznańska) – rzeźnik,
- ❖ **szlahtuz** (gwara staropolska) – dawniej rzeźnia,
- ❖ **szłodrowane mleko** (gwara mazurska) – mleko odtłuszczone,
- ❖ **szmyrkejza** (gwara śląska) – ser do smarowania,
- ❖ **szpyrka** (gwara żędowicka) – słonina,
- ❖ **szymel** (gwara mazurska) – siwy koń,
- ❖ **škapa** (gwara z Chechła) – koń,
- ❖ **škurlutka** (gwara żywiecka) – tłusta owieczka,
- ❖ **šlepucha** (gwara warszawska) – kura,
- ❖ **špek** (gwara podhalańska) – słonina,
- ❖ **šrobek** (gwara babiogórska) – przybudówka do stodoły, pomieszczenie na sprzęt rolniczy,
- ❖ **šwierzopa, šwierzepa, šwierzepica** (gwara staropolska) – klacz,
- ❖ **šwinina** (gwara mazurska) – wieprzowina,
- ❖ **šwińszczyzna** – opłata składana w dawnych czasach przez gromady wiejskie za prawo wypasu trzody chlewnej w dębowych lasach dworskich, kościelnych lub królewskich,
- ❖ **trus** (gwara kaszubska, śląska) – królik,
- ❖ **trusiok** (gwara śląska) – indyk,
- ❖ **tyrole** (gwara żywiecka) – tłuste, czerwone kowy z Orawy,
- ❖ **tuste** (gwara żędowicka) – smalec,

- ❖ **uobzygła** (gwara babiogórska) – kwaśne mleko,
- ❖ **uocydzarka** (gwara babiogórska) – naczynie drewniane z dziurkami do cedzenia mleka,
- ❖ **używa** (Kębłowo) – gnojówka,
- ❖ **wałach** (gwara żywiecka) – pasterz wałaski,
- ❖ **weterynarz, doktor, lekarz, felczer, ty-rarc, wetrynarz, weteryniarz, wetryniarz, wityrynarz, wityryniarz, feteryniarz, feterynarz, witrenarz, witynyrarcz, wetener, witynerał, dochtor, doktór, znachor, zwe-rolekar, weteryniak** – lekarz weterynarii,
- ❖ **wetula** (gwara babiogórska) – starsza owca lub koza,
- ❖ **wolarek** (gwara góralska) – pasterz wołów,
- ❖ **wrecho** (gwara babiogórska) – wymię,
- ❖ **wygon** (gwara staropolska) – „*w pierwiastkowych lokacjach, czyli osadach wsi wyznaczano włókę wolną przeznaczoną na wspólne pastwisko, zwykle w pobliżu siedlisk, nie tylko dla wygody, ale i bezpieczeństwa od wilków. Taką przestrzeń nazywano: wygonem, skotnicą, skotnikiem, błoniem. Do pastwisk dalszych zostawiano przez pola szeroką drogę dla przegonu dobytku, która także zowie się wygonem*”,
- ❖ **wygon** (Grabowiec) – pastwisko dla bydła,
- ❖ **zamirek** (gwara góralska) – patyczek do mierzenia mleka,
- ❖ **zapartek** (Żarówka, Podkarpackie) – zepsute jajko,
- ❖ **zbroja** (gwara babiogórska) – uprzęż na konia, rząd,
- ❖ **zbynk, zbuk** (gwara gnieźnieńska) – zepsute jajko,
- ❖ **zgrybtok** (gwara śląska) – źrebie,
- ❖ **zmętelacieć** (o owcy) (gwara śląska) – zachorować na motylicę,
- ❖ **zyrdki** (gwara babiogórska) – ogrodzenie pól, pastwisk,
- ❖ **żentyca** (gwara góralska) – serwatka z owczego mleka,
- ❖ **żołędne** (staropolskie) – płata pobierana niegdyś przez panów za prawo zbierania żołędzi w będących ich własnością lasach dębowych lub pasania trzody chlewnej w tychże lasach,
- ❖ **żyr** (gwara gnieźnieńska) – karma dla zwierząt,
- ❖ **żywina** (gwara nadbużańska) – trzoda,
- ❖ **żywiola** (gwara mazurska) – bydło,
- ❖ **źróbek** (gwara krakowska) – źrebak,
- ❖ **źdzobek** (gwara śląska) – młody koń,
- ❖ **żwirz** – zwierzę (dzikie),
- ❖ **Opiekunowie i patroni:**
- ❖ **bydła** – św. Oswald, św. Jerzy, św. Kwiryn,
- ❖ **bydła hodowlanego** – św. Irmund, św. Brygida,
- ❖ **bydła rogatego** – św. Pelagiusz z Kordoby,
- ❖ **chłopów** – św. Wendelin, św. Leonard, św. Medard,
- ❖ **drobiu** – św. Gaweł,
- ❖ **furmanów, woźniców** – św. Fulmar,
- ❖ **gęsi** – św. Marcin,
- ❖ **handlarzy bydła** – św. Teodord,
- ❖ **handlarzy koni** – św. Eligiusz,
- ❖ **jeźdźców** – św. Marcin,
- ❖ **koni** – św. Hipolit, św. Marcin, św. Eligiusz, św. Kwiryn z Rzymu, św. Wincenty, Ferreriusz, św. Jerzy,
- ❖ **kowali** – św. Eligiusz, św. Jan Chrzyciel, św. Oswald, św. Gutman, św. Jerzy, św. Florian, św. Piotr, św. Maciej Apostoł, św. Patryk,
- ❖ **krów** – św. Brygida,
- ❖ **owczarzy** – św. Jan Apostoł, św. Wendelin,
- ❖ **pasterzy** – św. Genowefa, św. Jan Chrzyciel, św. Idzi, św. Eberhard, św. Wendelin, św. Marcin, św. Dominik z Silos, św. Paschalis Baylon, św. Szymon Słupnik,
- ❖ **pasterzy świni** – św. Antoni Pustelnik,
- ❖ **pól** – św. Eustazjusz,
- ❖ **pracujących na roli** – św. Izydor, św. Idzi, św. Brygida,
- ❖ **pszczół, pszczelarzy** – św. Ambroży,
- ❖ **rolników** – św. Izydor Oracz, św. Roch, św. Medare, św. Gwidon, św. Eligiusz, św. Barbara, św. Walburga,
- ❖ **rzeźników** – św. Andrzej, św. Bartłomiej Apostoł, św. Maciej, św. Łukasz, św. Hubert,
- ❖ **sprzedawców koni** – św. Idzi,
- ❖ **sprzedawców zboża i nasion** – św. Mikołaj,
- ❖ **stajennych** – św. Leonard, św. Szczepan,
- ❖ **trzody** – św. Eustazjusz,
- ❖ **weterynarzy** – św. Eligiusz biskup Noyon,
- ❖ **wędliniarzy** – św. Antoni Pustelnik,
- ❖ **uprawiających winogrona** – św. Serwacy, św. Medard, św. Jan Ap., św. Wanibald,
- ❖ **zwierząt domowych** – św. Franciszek, św. Ambroży, św. Błażej Apostoł, św. Patryk, św. Erazm,
- ❖ **źniwiarzy** – św. Oswald.

Literatura

- Adamczewski J. (1992). Kraków od A do Z. Kraków.
- Adamczewski J. (1999). Mała encyklopedia Krakowa. Hurnex, Kraków.
- Bystroń J. S. (1976). Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII. Warszawa.
- Encyklopedia Krakowa, red. A.H. Stachowski, Warszawa-Kraków 2000.
- Eysymontt R. (2000). Jatki przy ul. Malarskiej we Wrocławiu. Urząd Miejski Wrocławia and Studio SENSEII.
- Gloger Z. (1978). Encyklopedia staropolska. Warszawa.
- Horodyska-Gadkowska H. (1967). Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Kolberg O. (1962). Dzieła wszystkie. Wrocław.
- Kopaliński W. (1987). Słownik mitów i tradycji kultury, wyd. 2, PIW, Warszawa.
- Kopaliński W. Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem. Wyd. Rytm.
- Łoziński W., Życie polskie w dawnych wiekach.
- Toussant-Samat M. (2002). Historia naturalna i moralna jedzenia. Wyd. Larousse, przekład: A.B. Matusiak, M. Ochab, polska edycja: Wyd. WAB, Warszawa.
- Zaremba J. A. (1931). Stare pogodki gorolskie łódzkiego. Zbier 1. Żywiec. Nakł. autora. 16d, s. 86.
- portale gwar ludowych
- www.brewiarz.katolik.pl/czytelnia/swieci
- zbiór własny autora

DIALECTAL VOCABULARY IN ANIMAL BREEDING

Summary

The national (literary) language is a common, supraregional variety of language created during a long process based on folk dialects. Although dialects are spoken mainly by older village inhabitants, they reflect the history of the land and are a mine of information. Words, phrases and products are lost as people depart this world.

The European regionalistic doctrine, which has been promoted for several years, in particular the EU projects and programmes enable everything that makes up Small Homelands to be preserved. The authors believe that dialectal terms and regionalisms, which have been collected over the years, are worth publishing. They realize that some of these terms are older than reported or are no longer known in a given area.

fot. red.

